

Urszula Chęcińska*

„Żywe wiązanie” Janusza Korczaka i „pastewny świat” Joanny Kulmowej¹

Introdukcja pedagogiczno-bibliograficzna

„Living Binding” by Janusz Korczak and „Fodder World” by Joanna Kulmowa

Pedagogical and Bibliographic Introduction

Abstract: This article is a pedagogical and bibliographic introduction related to the common places present in the life and work of Janusz Korczak and Joanna Kulmowa. In the author's opinion, the original metaphors of “living bonding” and “fodder world” are connected with the phenomenon of “linguistic practice of autobiography”, which is successfully practiced by both authors. It is a peculiar combination of the “art of education” with literary escapism and the language of early education. Manifested by Kulmowa through her connections with the pedagogy of childhood and Korczak's right to respect. The article on “living metaphors” is another announcement of a more extensive study on the subject.

Keywords: Janusz Korczak, Joanna Kulmowa, pedagogical biography, pedagogy of the child.

* Urszula Chęcińska (ORCID: 0000-0002-0416-1691) – dr hab., profesor Uniwersytetu Szczecińskiego, pełnomocniczka Rektora ds. pieczy nad spuścizną Joanny i Jana Kulmów, kierownik Katedry Wczesnej Edukacji w Instytucie Pedagogiki, kontakt: urszula.checinska@usz.edu.pl.

1 Publikacja dofinansowana ze środków budżetu państwa w ramach projektu Ministra Edukacji i Nauki pod nazwą *Od Korczaka do Kulmowej. Dziecko i „język wczesnej edukacji”* nr projektu DNK/SP547378/2022. Kwota dofinansowania 56.870,00 złotych całkowita wartość projektu 67 070,00 złotych.

Wstęp

Janusz Korczak obcy był wszystkim [...]. W środowisku literackim stał na uboczu prądów. Udany talent, ale z nieprawego łoża – od tej tam pedagogiki! Pedagogów płoszył temperamentem demaskatora i trybuna. W czasach nienawiści, cynizmu i zdziczenia komuż był potrzebny humanista i myśliciel².

Od tych sugestywnych słów Igora Newerlego rozpoczyna się rozdział trzeci *Korczakowskich narracji pedagogicznych*. Barbara Smolińska-Theiss, autorka monografii potraktowała korczakowską narrację jako „wykład pedagogiki połączony z biograficznym strumieniem znaczeń”³. Zdaniem autorki strumień ten płynie dwoma nurtami. Pierwszy łączy Korczaka z procesem uczenia się medycyny, psychologii i pedagogiki związanym z dokumentacją własnych badań, dokonań i spostrzeżeń. Drugi nurt wynika z doświadczeń praktycznych, pracy wychowawcy i opiekuna dzieci, refleksji nad własną biografią i ideami wychowawczymi. Jak sugeruje Smolińska-Theiss, korczakowskie narracje oparte na filozoficzno-antropologicznych podstawach, związane z potencjałem rozwojowym człowieka, wykazują ewidentny związek z poznawczą rolą języka i komunikacji. Autorka *Korczakowskich narracji*, pisząc dalej o uniwersalnych wartościach dziedzictwa Korczaka zamkniętych w dziejach myśli społeczno-edukacyjnej, wskazuje na ich niezwykle aktualność i ewidentne związki z konstruktywizmem. Zgodnie z „konstruktywną” sugestią autorki tomu *Dzieciństwo jako status społeczny. Edukacyjne przywileje dzieci klasy średniej*⁴, całą twórczość Korczaka można by potraktować jako „językowe praktykowanie auto-

2 B. Smolińska-Theiss, *Pedagogiczne transgresje Janusza Korczaka*, w: *Korczakowskie narracje pedagogiczne*, Kraków 2014, s. 49; cyt. za E. Dauzenroth, *Janusz Korczak. Życie dla dzieci*, tłum. T. Semczuk, Kraków 2005, s. 51–52.

3 Tamże, s. 12.

4 B. Smolińska-Theiss, *Dzieciństwo jako status społeczny: edukacyjne przywileje dzieci klasy średniej*, Warszawa 2014.

biografii”⁵, dające się zdefiniować jako „performatywne rozumienie form pisarskich”, których językowy status sprzyja aktywizacji intelektualnej, uczy trudnej sztuki wyboru, prowadzi do modyfikacji zachowań i znaczeń oraz ma wymiar terapeutyczny. W tej pedagogicznej opowieści o „językowym praktykowaniu autobiografii”, powiązanej ze „sztuką wychowania”, łączącej przeszłość z kulturowo-społeczną praktyką i edukacją międzykulturową, pojawić się powinna także Joanna Kulmowa. Autorka wierszy dedykowanych Korczakowi, a przede wszystkim autorka dylogii o *Wielkim Małym Królu*. Niniejszy artykuł jest kolejną wypowiedzią na temat związków Joanny Kulmowej z twórczością Janusza Korczaka, manifestowanych przez nią poprzez prawo dziecka do eskapizmu literackiego i języka wczesnej edukacji. Jest on propagowany przez idee partycypacji i emancypacji, które odnajdują swoje szczególne miejsce w twórczości Kulmowej. Zostały one zapisane w filozoficznej metaforze „pastewnego świata”⁶ i prostego życia, którego symbolem stały się: jabłoń jako drzewo Raju i jabłko jako emblemat Ziemi, symbol dziecka, wiosny i początku.

Parabola pedagogiczna i „autobiograficzny sojusz jestestw”

Zanim jednak „królewskie jabłko” połączyło się z dylogią o królu Maciusiu Pierwszym, z fotografią małego Henryka Goldszmita, a potem z wydaną w 1965 r. metaforyczną baśnią Kulmowej pt. *Wio. Leokadio!* i sztuką teatralną pt. *Wielki Mały Król*, w latach 1957 i 1958 w wydawnictwie Nasza Księgarnia ukazał się pierwszy czterotomowy *Wybór pism* Janusza Korczaka. Przygotowany i opatrzony wstępem Igora Newerlego, pisarza i założyciela Komitetu Korczakowskiego. Obok najbardziej znanych dzieł Korczaka (*Prawo dziecka do szacunku* i *Jak kochać dziecko*), Newerly po raz pierwszy opublikował: dramat *Senat szaleńców* i *Pamiętnik z getta* wraz z dokumentami tamtego okresu. W tym samym czasie Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych wydały

- 5 J. Madejski, *Praktykowanie autobiografii*, w: tenże, *Praktykowanie autobiografii. Przyczynki do literatury dokumentu osobistego i biografistyki*, Szczecin 2017, s. 11–22.
- 6 *Pastewny świat* to tytuł filozoficznej bajki Joanny Kulmowej, która, ze względu na tematykę nie została wydana w latach sześćdziesiątych. *Pastewny świat* pozostaje w archiwum Joanny i Jana Kulmów.

także *Wybór pism pedagogicznych* Janusza Korczaka, które opracowała Ela Frydman, a posłowiem opatrzyła Zofia Szymańska. Nową koncepcję *Pism wybranych* Janusza Korczaka w 1978 r. przygotował już Aleksander Lewin, pedagog i metodyk wychowania, który pracował w Domu Sierot na Krochmalnej. Znał osobiście Korczaka, a jego życie i twórczość uczynił głównym przedmiotem swoich zainteresowań naukowych i literackich.

Przygotowana przez Newerlego pierwsza edycja *Dzieł* Korczaka przez prawie dwadzieścia lat stanowiła jednak główne źródło wiedzy o Korczaku i jego spuściznie literackiej. Także dla Kulmowej, autorki sztuki o *Niewielkim niemałym królu*, laureatki Nagrody Korczakowskiej z 1978 r., ta edycja była głównym źródłem wiedzy o pedagogu. Newerly, który od 1926 r. pełnił funkcję sekretarza Korczaka, a od 1932 r. aż do wybuchu wojny był sekretarzem literackim „Małego Przeglądu”, miał świadomość, że Korczak był odkrywcą nowego języka, który stał się niczym „żywe wiązanie”. Oryginalna metafora zaczerpnięta z języka sadowników, mówiąca o zaszczepieniu nowej gałązki na starym pniu drzewa, które sprzyja jej wzrastaniu, dojrzewaniu i owocowaniu, posłużyła Newerlemu za tytuł książki dedykowanej pamięci Korczaka. *Żywe wiązanie* było także odwołaniem do stoicko-epikurejskiego podziału dyscyplin filozoficznych na logikę, fizykę i etykę. Newerly w tym utworze, wydanym w 1966 r. napisał:

Parabolą ideału wychowawczego Korczaka byłby sad do gruntu wypielony z chwastów dojrzałej głupoty, samowoli, urabiania, nędzy i obciążeń dziedzicznych. W tym sensie należy rozumieć tak często przewijające się u niego wyrazy dążenia, by dzieci rosły swobodnie i miały zupełną swobodę wyboru drogi⁷.

Tak stwierdziwszy, zaraz potem dodał, że nie wszystko w pracach pedagogicznych Korczaka jest przedmiotowo bezdyskusyjne, ale wszystko jest przemyślane i poparte bogatym doświadczeniem. Wszystko, zdaniem autora *Żywego wiązania*, połączyło się z „absolutną wartością dziecięctwa”, prawem dziecka do suwerennej odrębności i szacunku, bezinteresownością zabiegów wychowawczych, przedmiotowym dialektycznym widzeniem dziecka postrzeganego w nieustannym ruchu przemian i różnorodnych sposobów oddziaływania.

7 I. Newerly, *Żywe wiązanie*, Warszawa 1978, s. 36.

Wszystko to połączyło się z metaforą sadu – świata, w którym ziemia i granice sadu symbolizują logikę, drzewo symbolizuje fizykę, a jego owoce – etykę, która wiąże się z zasadami postępowania i powinnościami moralnymi człowieka. Jak to ma miejsce we wspomnieniach Newerlego wydanych w 1978 r. i zatytułowanych *Rozmowa w sadzie piątego sierpnia. O chłopcu z bardzo starej fotografii*. I jak ma to miejsce w wierszu Kulmowej pt. *Wywiad z owocem treściwym* z 1967 r., który rozpoczyna się od słów:

Istotą rzeczy JA moje nabrzało
Spadam zbyt wcześnie. W pełnię. W doskonałość
Jam najwspanialsze z jabłek tego drzewa
We mnie jest żywy sens. Z niego dojrzewam⁸.

Motyw „widzącej natury”, związanej z rytmem corocznych powrotów, który odnalazł swoje szczególne miejsce w debiutanckim *Sadzie rozstajnym* Bolesława Leśmiana, notariusza i poety z Zamościa, stał się bliski i Korczakowi, i Kulmowej. Związki pedagoga, lekarza i pisarza oraz poetki, aktorki i pisarki, obdarzonych absolutnym słuchem językowym, mają „charakter gramatyczny”. I tak, jak to miało miejsce w twórczości Leśmiana, stały się one wyrazem silnych językowych relacji ze światem. Sprzyjały eskapizmowi literackiemu, swoistej ekofilozofii odwołującej się do tradycji kulturowych Jana Jakuba Rousseau, szkoły ludowej Henryka Pestalozziego i ewolucji twórczej Henry’ego Bergsona. Wiązały się one z tworzeniem aksjologii własnej, łączącej się z poetyckim wyobrażeniem świata, pełnego sugestywnych obrazów, osobistych wyznań i intelektualnej ironii. Uwidoczniała się ona w upodobaniu Korczaka i Kulmowej do dziecięcej ekspresji, sceniczności i form dramatycznych. Oboje, Korczak i Kulmowa, byli wielkimi admiratorami form dramatycznych i „żywołu dramatycznego”, uwzględniającego reguły dziecięcego myślenia i postrzegania świata. Korczak łączył je umiejętnie z „momentami wychowawczymi”. Widać to doskonale w sztuce teatralnej pt. *Senat szaleńców*, którą Stefan Jaracz wystawił w warszawskim Teatrze Ateneum w 1931 r., zachwycony jej pedagogicznym przesłaniem. *Senat szaleńców* pomyślany jako pierwsza część trylogii, wzruszył Jaracza bajką o Bogu opowiadaną przez Starca małemu Jankowi. Bajka

8 J. Kulmowa, *Wywiad z owocem treściwym*, w: *taż, Cykuta*, Warszawa 1967, s. 43.

pedagogiczna, tak jak bajka o królu-dziecku, wiąże się z funkcją edukacyjną, o której Korczak napisał w jednym z artykułów, że „nie jest zabiegiem obojętnym”⁹. I zaraz potem autorytatywnie dodał: „Więc – wykłady, katedra bajki na wydziale pedagogicznym uniwersytetu”¹⁰. Bajka tak jak „autobiograficzny sojusz jestestw”¹¹, o którym pisał Duccio Demetrio w tomie pt. *Autobiografia. Terapeutyczny wymiar pisania o sobie*, uczy akceptacji, wyzbycia się lęków, rozwija zdolności interpretacyjne, daje uczucie wolności i czyni myśl ludzką dojrzalszą i głębszą.

Dziecięca „scena” i pedagogiczne „kulisy”

Uzdolniony literacko Janusz Korczak cenił w szczególny sposób dziecięcą szczerść i dosłowność, ale też nielogiczność i absurdalność. Podobnie jak Joanna Kulmowa, która doskonale wiedziała, że odbiorca dziecięcy wymaga edukacji humanistycznej na najwyższym poziomie, łączącej elementy krytycznego myślenia, wrażliwości moralnej, kreatywności, prowadzącej do tworzenia i urzeczywistniania świata wartości¹². Wszechobecna u Korczaka „metafora Szekspira”, o której pisał Erving Goffman w tomie *Człowiek w teatrze życia codziennego*¹³, uzyskała w jego utworach i pracach pedagogicznych niekwestionowaną wartość. Odnajdujemy ją także w wierszach i powieściach Joanny Kulmowej, z wykształcenia aktorki i reżysera, która traktując teatr jako przestrzeń własnej wewnętrznej prawdy i wykreowanej przez siebie nowej kulturowej rzeczywistości, napisała w autobiograficznym *Strumiańskim wędrowaniu*, wydanym w 2004 r.:

A jednak nie możesz się pozbyć raz zaznanego teatru, jego niezwykle zapach idzie za tobą, choćbyś na co dzień zanurzał się w swojskim smrodzie świeżo nawiezionych pól i gnijącej kiszonki, okadzał wrzosem, pio-

- 9 J. Korczak, *Bajka*, w: tenże, *Teoria a praktyka. Artykuły pedagogiczne (1919–1939)*, Warszawa 2017, s. 230.
- 10 Tamże.
- 11 D. Demetrio, *Autobiografia. Terapeutyczny wymiar pisania o sobie*, tłum. A. Skolimowska, Kraków 2000, s. 30.
- 12 I. Wojnar, *Humanistyczne przesłanki niepokoju*, Warszawa 2016, s. 122–125.
- 13 E. Goffman, *Człowiek w teatrze życia codziennego*, tłum. P. Śpiewak, Warszawa 2008.

łunem i miętą, zmagiał cygańskie zaklęcia. Będziesz skażony teatrem.
Będziesz dłużnikiem teatru, który zaszczerpił ci swoją wiedzę i swoje uroki¹⁴.

Za sprawą talentu literackiego Korczaka „nieuporządkowana substancja literatury” połączyła się w sposób szczególny z pedagogiką, wypełniając totalnie odpowiednio urządzonej dziecięcą „scenę” i pedagogiczne „kulisy”. A „społeczeństwo dziecięce”, jedno z kluczowych pojęć używanych przez Korczaka, zyskało w osobie autora *Upartego chłopca* wybitnego biografistę, żarliwego trybuna i wielkiego admiratora równouprawnienia dziecka. W jego twórczości pojawiły się najpierw *Dzieci ulicy*, *Dziecko salonu*, *Koszalki i opałki*, *Moški*, *Joski i Srule*, *Józki*, *Jaśki i Franki* a potem dopiero *Król Maciuś Pierwszy*, *Kajtuś Czarodziej* i *Uparty chłopiec*. Później były artykuły pedagogiczne, obrazki szpitalne i na końcu *Pamiętnik*, którego ideą stały się słowa, że „pisanie to wyzwolenie”. W twórczości Joanny Kulmowej pojawiła się na początku powieść pt. *Wio, Leokadio!* z główną bohaterką Leokadią, która wpisała się w rejestr oryginalnych postaci literackich obok Króla Maciusia Pierwszego, Kajtusia Czarodzieja i Małego Księcia. Potem dopiero były: *Stacja Nigdy w Życiu*, *Różne rzeczy Hilarego*, *Plama*, *Mysz jak nie mysz*, *Serce jak złoty gołąb*, *Bajki skrzydlate* i *Niefruwak Piechotny*. Kulmowa, taka jak Korczak, doskonale rozumiała dziecięcą potrzebę zabawy, zdolność do przemian, które budują dziecięcą świadomość. Jak obserwujemy to w wierszu pt. *Jabłoń wstydliva*. Poezja nieznanych słów dziecka, której potencjał Kulmowa odkrywała na co dzień w Strumianach, stała się więc nie tylko przedmiotem jej podziwu, ale i najdoskonalszym materiałem literackim. Jak napisał Igor Newerly, autor scenariusza filmu *Król Maciuś Pierwszy* napisanego wspólnie z Wandą Jakubowską w 1957 r., opartego o „twórczą różnorodność świata kultury”¹⁵ i ukazującego problem społecznej użyteczności władzy. W każdej zabawie Korczaka z dziećmi zamierzona przez niego koncepcja łączyła się z pracą wykonawczą, zaprogramowaną do najdrobniejszych szczegółów przez autora *Prawa dziecka do szacunku*. Korczak, uprawiając w swojej twórczości swoistą pedagogię poetycką, dokonał odwrócenia

14 J. Kulmowa, *Strumiańskie wędrowanie*, Sejny 2004, s. 206.

15 A. Uljasz, *Film Wandy Jakubowskiej i Igora Newerlego „Król Maciuś I” (1957) – recepcja medialna i przesłanie ideowo-wychowawcze*, „Chowanna”, 2 (2022) s. 1–19, DOI: 10.31261/CHOWANNA.2022.59.02.

ustalonego porządku komunikacji między dzieckiem a dorosłym. To rodzaj Korczakowskiej interakcji symbolicznej na świat pełen ról i masek. I sposób postrzegania rzeczywistości społecznej.

Dziecko, sto masek, sto ról zdolnego aktora. Inne wobec matki, inne wobec ojca, babki, dziadka, inne wobec surowego i łagodnego nauczyciela, inne w kuchni, wśród rówieśników, inne wobec bogatych i biednych, inne w codziennej i świątecznej odzieży¹⁶

– pisał Korczak w tomie *Jak kochać dziecko*. Styl wypowiedzi Korczaka związany był z wyrazistością jego poglądów. Teksty pisane miały niepowtarzalny klimat. Podobnie jak kreacje bohaterów dziecięcych, opisy miejsc, przygód i wydarzeń. Korczak używał języka bliskiego dziecku. Marząc o idealnym odbiorcy swoich tekstów, Korczak, lekarz, klinicysta, uważny obserwator, który łączył wiedzę medyczną z wiedzą pedagogiczną i zainteresowaniami literackimi, miał świadomość, że fenomen języka dziecka polega na jego emocjonalnym stosunku do świata, autentyczności dziecięcych skojarzeń i związanej z nimi różnorodnością form wypowiedzi. Myśl taka zmanifestowana została także w twórczości Kulmowej, która poprzez problem języka poetyckiego i zabawy ujawniła swoją postawę wobec twórczości autora *Momentów życia*. Kulmowa uobecniała Korczakowskie myśli jako wartość etyczną w swoich wypowiedziach. Stąd wywodzi się bogactwo gatunków literackich, które, jak Korczak, uprawiała konsekwentnie, walcząc o prawo dziecka do eskapizmu literackiego i języka wczesnej edukacji. W jednym z listów do prof. Heindricha Kunstmanna wyzna:

W postaci Korczaka zainteresował mnie problem bezinteresownej dobroci [...] A gdyby tak znów powrócić do kłamliwej nieznanomości człowieka, do wiary, że ludzie są dobrzy i szlachetni? Przecież w ślad za ludzkim udawaniem, maską, kostiumem idzie tzw. poczucie aktorskie, utożsamienie się z graną postacią? Może początkowa obłudność stałaby się prawdą? A maska – rzeczywistą twarzą? W myśl zasady: „kogo udajesz, takim się stajesz”¹⁷.

16 J. Korczak, *Jak kochać dziecko*, Warszawa 2012, s. 91.

17 *Na początku Kunstmann wymyślił sobie Kulmową. Heindrich Kunstmann – Joanna Kulmowa. Listy 1966–2009*, tłum. M. Zybura, oprac. U. Chęcińska, M. Zybura, Szczecin 2016, s. 89.

Zbudowany przez Kulmową model uczuć, wzorowany na pedagogicznej twórczości Korczaka, wymaga edukacji do zaufania, wolnej ekspresji twórczej, humanistycznych gestów wobec świata, uobecniających się w modelu rodzinnym, wspólnoty strumiańskiej, stanowiącej pedagogiczny przyczynek do artystycznych życiorysów Joanny i Jana Kulmów, wychowawców ponad sześćdziesięciorga „siostrzeńców”. Poprzez „strumiańską scenę”, zbudowaną także dla dzieci z okolicznych wsi, odkrywali oni pedagogiczne „żywe wiązanie”. Sprzyjało ono działaniom edukacyjnym związanym z poszukiwaniem własnej tożsamości i ekspresji twórczej. Drzewo poznaje się przecież po owocach. *E fructu arbor cognoscitur...*

Korczakowski midrasz i „pastewny świat” Kulmowej

I zamienił się Kajtuś w drzewo. Zdobył wielkie wtajemniczenie życia we świecie. Wrósł korzeniami w ziemię. Twarda opasała go kora. Wydłużyły się i rozwidliły ramiona. Otulił zielony płaszcz liści. Wiatr kotłysz i gładzi łagodnie gałęzie¹⁸

– tak kończy się „trudna książka Janusza Korczaka, o której Hanna Kirchner napisała, że to moralitet, w którym pojawiają się maski i rekwizyty z pierwszych powieści Korczaka. O pierwszych powieściach Korczaka, pisarza drugiej generacji Młodej Polski, bo tak Korczaka potraktował Kazimierz Wyka, napisała w 1997 r. Irena Maciejewska¹⁹. W artykule pt. *Narodziny formy. Pierwsze powieści Janusza Korczaka* Maciejewska stwierdziła, że *Dzieci ulicy* wydane w 1901 r. i *Dziecko salonu*, wydane w 1906 r., traktowane były wyłącznie jako zapowiedź przyszłego pisarstwa Korczaka. Ujawniało ono jedynie społeczne zainteresowania autora *Pedagogiki żartobliwej*. Maciejewska zwróciła także uwagę na to, że Korczak jako pierwszy uczynił dziecko i młodzieńca w procesie dojrzewania bohaterami swoich młodopolskich powieści. Umiejętnie posługiwał się

18 J. Korczak, *Kajtuś Czarodziej*, w: tenże, *Kajtuś Czarodziej, Uparty chłopiec, Opowiadania (1918–1939)*, red. H. Kirchner, oprac. tekstów E. Cichy, przypisy J. Ługowska, tłum. E. Świdorska, Warszawa 1998, s. 205.

19 I. Maciejewska, *Narodziny formy. Pierwsze powieści Janusza Korczaka*, w: *Janusz Korczak. Pisarz – wychowawca – myśliciel*, red. H. Kirchner, Warszawa 1997, s. 55–73.

językiem ekspresji dziecka, harmonijnie łączył elementy baśniowe z elementami powieści rozwojowej i traktatu filozoficznego, który traktował jako rodzaj namysłu nad sensem ludzkiego życia i ludzkiego losu. Dziecięca zabawa słowem gimnazjalisty Henryka Goldszmidta skracala dystans do realnego świata dziecka, który stał się wkrótce głównym tematem późniejszych dzieł pedagogicznych doktora Janusza Korczaka. Wcześniej Goldszmidt, jeszcze jako gimnazjalista, publikował swoje felietony i humoreski w „Kolcach”, podpisując je pseudonimem „Hen.” potem „Hen. Ryk” albo „Hen-Ryk”. Felietony, pisane dla „Kolców”, w których wcześniej publikowali: Adam Asnyk, Michał Bałucki i Bolesław Prus, pozwoliły Korczakowi na przywdzianie ironicznej „maski trefnisia”²⁰. Obserwując karnawał życia, manifestacyjnie odnosił się do sytuacji społecznej, obyczajowości mieszczańskiej i do spraw wychowawczych, które stały się tak samo ważne jak napisana w 1895 r. przez Józefa Ignacego Kraszewskiego *Historia o Januszu Korczaku i pięknej miecznikównie z czasów Sobieskiego*, która zmieniła tożsamość Henryka Goldszmidta, syna adwokata i wnuka lekarza. Droga młodego Goldszmidta, humorysty, który po śmierci ojca z stał się pisarzem, wiodła przez literaturę do pedagogiki. Zanim w 1898 r. wziął udział w konkursie dramaturgicznym „Kurier Warszawski” i podpisał się „Janusz Korczak”, pragnął uczyć i wychowywać. W tomie *Koszalki i opalki* zamieścił opowiadanie pt. *Błazen* o własnej dwoistej tożsamości, o docieraniu do prawdy poprzez prześmiewcze błażństwo, cyrkową karnawalizację, a potem dziecięcy „dialog i pokój”²¹. Korczak, doceniał wychowawczą rolę teatru, zachęcał dzieci do wystawiania sztuk. Pomagała mu w tym Esterka Winogron, pomysłodawczyni wystawienia *Poczty Rabinadranatha Tagore*, ostatniego przedstawienia w *Domu Sierot* w 1942 r.

Trefnisiem będąc to tytuł tomiku wierszy Joanny Kulmowej, która świadomie została aktorką dziecięcego świata. Uciekając, jak Korczak, od problemu autentyczności i nieautentyczności, Kulmowa przywdziewała czapkę trefnisia i tworzyła filozoficzny „pastewny świat”, który pozwalał jej patrzeć na świat rzeczowy jako na najbardziej harmonijny z możliwych. Scena i teatr nawiązywały

20 U. Chęcińska, *Pedagogika żartobliwa według Janusza Korczaka i Joanny Kulmowej. Prolegomena*, w: *Janusz Korczak. Pisarz*, Warszawa 2013, s. 155–167.

21 A. M. Czernow, *Korczakowskie dzieci błazny*, w: tamże, s. 41–61.

w sztukach Kulmowej do „wielkiej zabawy”²², w której można zawsze powtórzyć świat, stworzyć go na nowo, od początku, aby był dobry i piękny.

Zdumiewająca jest uważność Korczaka i Kulmowej w przedstawianiu dziecięcych pragnień i uczuć. Zdumiewające są jasność myślenia i odpowiedniość słowa połączona ze zwięzłością wypowiedzi jako sposobu wyrażania myśli i towarzyszących im emocji, skłaniających do głębokiej refleksji i przeżycia estetycznego. Odnalazły one swoje szczególne miejsce w powieści o Leokadii, bliskiej myśleniu Korczaka o dziecięcym królu Maciusiu Pierwszym i Kajtusiu Czarodzieju. I Kulmowa, i Korczak umiejętnie połączyli swoje pisarstwo z refleksyjną praktyką, z dokumentacją obserwacji dzieci, z własnymi pedagogicznymi dokonaniem.

Zakończenie

W 1978 r. Instytut Badań Pedagogicznych pod kierunkiem Aleksandra Lewina przygotował obszerniejsze wydanie *Pism wybranych* Janusza Korczaka, uzupełnionych tomem naukowym pt. *Myśl pedagogiczna Janusza Korczaka. Nowe źródła*. W 1978 r. ukazała się także monografia Stefana Wołoszyna pt. *Korczak*, która dopełniona została wyborem tekstów literackich i pedagogicznych Staro Doktor. W 1978 r. z okazji setnej rocznicy urodzin Korczaka z inicjatywy Polskiej Akademii Nauk powołany został komitet redakcyjny pełnej edycji *Dzieł Korczaka*. Instytut Badań Literackich i Instytut Badań Pedagogicznych zapoczątkowały współpracę związaną z opracowaniem naukowym spuścizny autora *Prawa dziecka do szacunku*. W komitecie redakcyjnym znaleźli się: Aleksander Lewin jako przewodniczący, Stefan Wołoszyn, Hanna Kirchner z Instytutu Badań Literackich PAN i Marta Ciesielska jako sekretarz. W pierwszym tomie, wydanym w 1992 r., ukazały się *Dzieci ulicy* i *Dziecko salonu*, które były zapowiedzią oryginalnego talentu literackiego i pedagogicznego Korczaka. W 2021 r. ukazały się *Pisma czasu wojny (1939–1942)*. To ostatni, piętnasty tom *Dzieł* autora *Momentów wychowawczych*, wydany pod redakcją naukową Hanny Kirchner. Liczący prawie siedemset stron tom zawiera

22 J. Cieślowski, *Wielka zabawa. Folklor dziecięcy, wyobrażenia dziecka, wiersze dla dzieci*, Wrocław 1985.

listy, odezwy, apele, sprawozdania, artykuły pedagogiczne, miniatury literackie, a przede wszystkim *Pamiętnik*, pisany przez Korczaka od maja do 4 sierpnia 1942 r. To tam znajduje się zdanie, do którego Joanna Kulmowa powracała w swoich wypowiedziach wielokrotnie. Mieć ono będzie związek z poznaniem poetyckim, które winno łączyć się z przywróceniem światu ładu i harmonii istnienia: „Panna Esterka nie chce żyć ani wesoło, ani łatwo. Chce żyć ładnie – piękne życie chce mieć”. Pisarstwo Kulmowej, podobnie jak pisarstwo Korczaka, wykazuje związki z artystycznymi stanami ducha, psychagogiczną zdolnością do kierowania duszami ludzkimi, marzeniem o „odnowieniu świata przez moc zachwyty”. „Człowiek pełen ładu jest człowiekiem ładnym” – powtarzała potem w wielu wywiadach Kulmowa.

W 2023 r. w wydawnictwie Austeria ukazała się książka Bożeny Wojnowskiej pt. *Inna twarz Korczaka. Szkice o dwoistej tożsamości (i nie tylko)*. Jej autorka podsumuje w ten sposób swoją wieloletnią pracę w zespole edytorskim opracowującym wydanie zbiorowej edycji dzieł Korczaka. W ostatnim rozdziale zatytułowanym *Korczakowski midrasz – Dzieci Biblii: Mojżesz* napisze o tym, że takie spojrzenie na świat jak Korczak mają tylko dzieci i mędrcy. I doda, że Korczak był prawdziwym mędrcem, który żył „życiem dialogicznym”, prowadzonym w Domu Sierot, w swoistym „laboratorium językowym”. Fenomen korczakowskich wizji dzieciństwa właśnie na tym polegał, że były to autentyczne językowe wizje dziecka, a nie wizje dorosłego, który traktując wyobrażenia dorosłych jako właściwe i przekonywujące, wskazywał dziecku swoje własne wzorce dzieciństwa. Jak napisała Hanna Kirchner, Korczak był nie tylko socjologiem, kronikarzem, etnografem dzieciństwa, ale był przede wszystkim „gramatykiem mowy dziecka”²³. Uhonorowany w 1937 r. Złotym Wawrzynem Polskiej Akademii Literatury „za wybitną twórczość literacką”, był wybitnym odkrywcą języka dziecka. Joanna Kulmowa uhonorowana w 2018 r. Wawrzynem Mowy Polskiej była wybitną poetką, która poprzez język i „egzystencjalne otwarcie”, zgodnie z sugestią Jolanty Brach-Czajny, wyrażoną w *Szczelinach istnienia*²⁴, budowała

23 H. Kirchner, *Korczak – pisarz*, w: *Janusz Korczak. Pisarz – wychowawca – myśliciel*, s. 5–29.

24 J. Brach-Czajna, *Szczeliny istnienia*, Warszawa 2022.

przestrzeń wewnętrzną, zanurzoną w obrazy z własnego dzieciństwa. I choć u Brach-Czajny egzystencjalne otwarcie dotyczy misterium początku i wiąże się z inicjacją narodzin, u Kulmowej i u Korczaka stanowi warunek istnienia i świadomego uczestnictwa w bycie, manifestowanego przez Kulmową poprzez prawo dziecka do eskapizmu literackiego i języka wczesnej edukacji. Propagowanego przez ideę partycypacji i emancypacji, która odnajduje swoje szczególne miejsce w twórczości Kulmowej. Zwłaszcza w powieści pt. *Wio, Leokadio*. Zapisanej w filozoficznej metaforze „pastewnego świata” i prostego życia, którego symbolem stanie się jabłoń jako drzewo Raju. I jabłko jako emblemat Ziemi, symbol dziecka, wiosny i początku.

Streszczenie: Niniejszy artykuł stanowi pedagogiczno-bibliograficzną introdukcję związaną z miejscami wspólnymi, obecnymi w życiu i twórczości Janusza Korczaka i Joanny Kulmowej. Zdaniem autorki oryginalne metafory: „żywe wiązanie” i „pastewny świat” łączą się z fenomenem „językowego praktykowania autobiografii”, uprawianym skutecznie przez oboje autorów, stanowiącym swoiste połączenie „sztuki wychowania” z eskapizmem literackim i językiem wczesnej edukacji. Manifestowany jest on przez Kulmową poprzez związki z pedagogiką dzieciństwa i Korczakowskim prawem dziecka do szacunku. Artykuł o „żywych metaforach” to kolejna zapowiedź obszerniejszego opracowania na ten temat.

Słowa kluczowe: Janusz Korczak, Joanna Kulmowa, biografistyka pedagogiczna, pedagogika dziecka.

Bibliografia

- Brach-Czajna J., *Szczeliny istnienia*, Warszawa 2022.
- Chęcińska U., *Pedagogika żartobliwa według Janusza Korczaka i Joanny Kulmowej. Prolegomena*, w: *Janusz Korczak. Pisarz*, Warszawa 2013, s. 155–167.
- Cieślowski J., *Wielka zabawa. Folklor dziecięcy, wyobrażenia dziecka, wiersze dla dzieci*, Wrocław 1985.
- Czernow A. M., *Korczakowskie dzieci błazny*, w: *Janusz Korczak. Pisarz*, Warszawa 2013, s. 41–61.
- Dauzenroth E., *Janusz Korczak. Życie dla dzieci*, tłum. T. Semczuk, Kraków 2005.
- Demetrio D., *Autobiografia. Terapeutyczny wymiar pisania o sobie*, tłum. A. Skolimowska, Kraków 2000.

- Goffman E., *Człowiek w teatrze życia codziennego*, tłum. P. Śpiewak, Warszawa 2008.
- Kirchner H., *Korczak – pisarz*, w: *Janusz Korczak. Pisarz – wychowawca – myśliciel*, red. H. Kirchner, Warszawa 1997, s. 5–29.
- Korczak J., *Jak kochać dziecko*, Warszawa 2012.
- Korczak J., *Kajtuś Czarodziej, Uparty chłopiec, Opowiadania (1918–1939)*, red. H. Kirchner, oprac. tekstów E. Cichy, przypisy J. Ługowska, tłum. E. Świdorska, Warszawa 1998.
- Korczak J., *Teoria a praktyka. Artykuły pedagogiczne (1919–1939)*, Warszawa 2017.
- Kulmowa J., *Cykuta*, Warszawa 1967.
- Kulmowa J., *Strumiańskie wędrowanie*, Sejny 2004.
- Maciejewska I., *Narodziny formy. Pierwsze powieści Janusza Korczaka*, w: *Janusz Korczak. Pisarz – wychowawca – myśliciel*, red. H. Kirchner, Warszawa 1997, s. 55–73.
- Madejski J., *Praktykowanie autobiografii. Przyczynki do literatury dokumentu osobistego i biografistyki*, Szczecin 2017.
- Na początku Kunstmann wymyślił sobie Kulmową. Heindrich Kunstmann – Joanna Kulmowa. Listy 1966–2009*, tłum. M. Zybura, oprac. U. Chęcińska, M. Zybura, Szczecin 2016.
- Newerly I., *Żywe wiązanie*, Warszawa 1978.
- Smolińska-Theiss B., *Pedagogiczne transgresje Janusza Korczaka*, w: *Korczakowskie narracje pedagogiczne*, Kraków 2014, s. 49–80.
- Smolińska-Theiss B., *Dzieciństwo jako status społeczny: edukacyjne przywileje dzieci klasy średniej*, Warszawa 2014.
- Uljasz A., *Film Wandy Jakubowskiej i Igora Newerlego „Król Maciuś” I (1957) – recepcja medialna i przesłanie ideowo-wychowawcze*, „Chowanna”, 2 (2022) s. 1–19, DOI: 10.31261/CHOWANNA.2022.59.02.
- Wojnar I., *Humanistyczne przesłanki niepokoju*, Warszawa 2016.